

Miłosz Bartosiewicz

Ośrodek Studiów Wschodnich im. Marka Karpia

 <https://orcid.org/0000-0003-0323-3275> miłosz.bartosiewicz@osw.waw.pl

MILITARYZACJA ROSYJSKIEGO SZKOLNICTWA W CZASIE INWAZJI NA UKRAINĘ

MILITARIZATION OF RUSSIAN EDUCATION DURING THE INVASION OF UKRAINE

DOI: 10.24917/ycee.11521

Abstrakt:

Pełnoskalowa agresja zbrojna Federacji Rosyjskiej na Ukrainę przyspieszyła proces ideologizacji rosyjskiego systemu edukacji na wszystkich jego poziomach. Władze wprowadziły do szkół i uczelni wyższych szereg rozwiązań, mających na celu kształtowanie młodych ludzi w pożądanym przez Kreml duchu poprzez wpajanie im postaw światopoglądowych, zgodnych z linią polityczną reżimu putinowskiego na drodze propagandy i indoktrynacji. Jedną z kluczowych części składowych nowej polityki młodzieżowej jest militaryzacja rosyjskiego szkolnictwa i działalności dydaktyczno-wychowawczej przy zastosowaniu bogatego zestawu formalnych i nieformalnych instrumentów o zabarwieniu paramilitarnym lub otwarcie wojskowym. Za pomocą szerokiego wachlarza „zmilitaryzowanych” środków pedagogicznych władze chcą nie tylko zaszczepić w uczniach i studentach postawy „patriotyczne” i propaństwowe czy wpoić im kremlowskie narracje na temat historii i stosunków międzynarodowych oraz poparcie dla napastniczej wojny przeciw Ukrainie, ale także przekazać młodym ludziom umiejętności cenne z punktu widzenia obronności państwa oraz wykorzystać ją dla wsparcia rosyjskiego wysiłku wojennego. Autor dokonuje przeglądu tychże środków, starając się dokonać syntetycznej charakterystyki procesu militaryzacji systemu edukacji. W efekcie wyodrębnia poszczególne wymiary i poziomy procesu oraz określa jego uczestników.

Słowa kluczowe:

militaryzacja, młodzież, Rosja, szkolnictwo, wojna na Ukrainie.

Abstract:

The full-scale armed aggression of the Russian Federation against Ukraine has accelerated the process of ideologization of the Russian education system at all levels. The authorities have introduced a number of solutions into schools and universities aimed at shaping young people in the spirit desired by the Kremlin by instilling in them worldviews consistent with the political line of the Putin regime through propaganda and indoctrination. One of the key components of this new youth policy is the militarization of Russian education and educational activities using a rich set of formal and informal instruments with a paramilitary or openly military tinge. By means of a wide range of “militarized” pedagogical means, the authorities want not only to instill “patriotic” and pro-state attitudes in pupils and students, or to instill in them Kremlin narratives on history and international relations, and support for the aggressive war against Ukraine, but also to provide young people with skills that are valuable from the point of view of the state’s defense and to use them to support the Russian war effort. The author reviews these means, trying to make a synthetic characterization of the process of militarization of the education system. As a result, he distinguishes individual dimensions and levels of the process and identifies its participants.

Keywords:

Militarization, Youth, Russia, Education, War in Ukraine.

Wstęp

Pełnoskalowa inwazja na Ukrainę, rozpoczęta 24 lutego 2022 r., przyczyniła się do znacznego zaostrzenia kursu w polityce wewnętrznej Kremla. Nasilone represje i ingerencja państwa, noszące znamiona neototalitaryzmu (Domańska, 2023), objęły praktycznie wszystkie sfery życia publicznego w Federacji Rosyjskiej, w tym szkolnictwo na każdym jego poziomie. Reżim putinowski, łącząc działania wychowawcze i represyjne, stworzył podstawy nowego systemu kształtowania młodych ludzi za pośrednictwem instytucji edukacyjnych (Bartosiewicz, 2023).

Obok „patriotycznej” agitacji i indoktrynacji młodzieży, w myśl kremlowskiej wizji historii i stosunków międzynarodowych, filarem tego systemu jest również militaryzacja szkolnictwa i działalności dydaktyczno-wychowawczej, realizowana za pomocą szerokiego wachlarza instrumentów o charakterze paramilitarnym lub otwarcie wojskowym.

Zadaniem niniejszego artykułu jest syntetyczna charakterystyka zjawiska militaryzacji rosyjskiego systemu edukacji. Autor stawia następujące tezy. Po pierwsze – proces ten odbywa się jednocześnie w kilku wymiarach: programowo-instytucjonalnym, symboliczno-propagandowym, kadrowym oraz represyjnym. Po drugie – dotyczy on wszystkich etapów kształcenia – od wychowania przedszkolnego po uczelnie wyższe, angażując zarówno uczniów i studentów, jak i nauczycieli oraz osoby z zewnątrz. Po trzecie – jest realizowany przez szereg podmiotów państwowych lub współpracujących z państwem przy niskim poziomie koordynacji działań między nimi. Autor dokonuje przeglądu oraz analizy rozwiązań wdrożonych w rosyjskim szkolnictwie od rozpoczęcia inwazji na Ukrainę w 2022 r., rozpatrując je w kluczu zaproponowanym w pierwszej tezie, aby udowodnić powyższe twierdzenia.

Militaryzacja w wymiarze programowo-instytucjonalnym

Inwazja na Ukrainę stanowiła dla rosyjskich władz impuls do zacieśnienia kontroli nad systemem edukacji i zwiększenia ingerencji w proces nauczania. Przyjęte we wrześniu 2022 r. prawo (Priezident Rossijskoj Fiedieracyi, 2022) ograniczyło swobodę szkół przez wprowadzenie ujednoczonych federalnych programów dla wybranych przedmiotów oraz nową procedurę opracowywania podręczników. Kreml wykorzystał zmiany dla wzmocnienia komponentów ideologicznego i militarne.

Z uwagi na retrospektywny charakter linii ideologicznej, prezentowanej przez reżim putinowski (Re:Russia, 2023), władze koncentrują wysiłki na promocji swojej wizji historii, i podkreślaniu w niej wątków militarnych (przy jednoczesnym przedstawianiu Rosji jako strony broniącej się). Choć proces usuwania wzmianek o Ukrainie z rosyjskich podręczników rozpoczął się już w 2014 r., znacznie przyspieszył on po rozpoczęciu pełnoskalowej inwazji (Nesterowa, 2022).

W 2023 r. do szkół trafił nowy podręcznik historii powszechnej i historii Rosji dla klas 10–11, którego współautorem jest prezes Rosyjskiego Towarzystwa Wojskowo-Historycznego Władimir Medinski. Oprócz gruntownej rewizji rozdziałów dotyczących lat 1970–2000, wprowadzono w nim wątki związane m.in. z aneksją Półwyspu Krymskiego, inwazją na Ukrainę i inkorporacją jej terytoriów czy „ekspansją NATO” (Stogowa, 2023). Przygotowany przez ten sam zespół podręcznik historii dla młodszych klas przyjęty zostanie w roku szkolnym 2025/2026. Pytania o wojnę na Ukrainie pojawiły się ponadto na Jednolitym Egzaminie Państwowym (odpowiednik egzaminu maturalnego) z historii. Federalne programy nauczania, oprócz historii, obowiązują również w przypadku zajęć z literatury rosyjskiej przez wprowadzenie nasyconych tematyką wojenną utworów pisarzy radzieckich (Gordiejew, 2023).

Zmiany objęły także przedmiot podstawy bezpieczeństwa życia (odpowiednik edukacji dla bezpieczeństwa). W 2023 r., po raz pierwszy od czasów radzieckich, wprowadzono do niego blok obejmujący wstępne przygotowanie wojskowe (m.in. zasady musztry, obsługi broni i pierwszej pomocy bojowej). Rok później przedmiot przemianowano na podstawy bezpieczeństwa i obrony ojczyzny (naukę można rozpocząć już w 5. klasie). W opracowanie programu zaangażowane było Ministerstwo Obrony (MO). Obowiązkowe zajęcia mają wykształcić w uczniu m.in. „dumę ze swojej ojczyzny i Sił Zbrojnych Federacji Rosyjskiej, przeszłości i teraźniejszości wielonarodowego narodu Rosji, rosyjskiej armii i floty” (Instytut strategii rozwoju obrazowania, 2022). W 2023 r. opracowano program dotyczący podstaw szkolenia medycznego wyłącznie dla dziewcząt. Wprowadzone w 2022 r. rozmowy o tym, co ważne – obowiązkowe zajęcia pozaszkolne o charakterze propagandowym – skupiają się z kolei na indoktrynacji politycznej.

Analogiczne procesy zachodzą na rosyjskich uczelniach wyższych. W 2023 r. Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego (MNiSW) zatwierdziło nową koncepcję nauczania historii (w duchu kremlowskim), opracowaną wspólnie z Rosyjskim Towarzystwem Historycznym.

MNiSW wspólnie z MO opracowało pod koniec 2022 r. kurs wstępnego przygotowania wojskowego, i zarekomendowało włączenie go do programu rosyjskich uczelni. W wymiarze ideologicznym uzupełnia go, obowiązkowy dla wszystkich studentów 1. roku, kurs podstawy rosyjskiej państwowości. Ponadto, od początku inwazji na Ukrainę rośnie liczba przyuczelnianych ośrodków szkolenia wojskowego (Interfax, 2023). Co więcej, na uczelniach otwierają się kierunki bezpośrednio związane z potrzebami wojennymi. Władze rosyjskie w latach 2025–2030 zamierzają zwiększyć liczbę studentów kształcących się w zakresie konstrukcji i obsługi bezzałogowych statków powietrznych

z 40 tys. do 180 tys. (Izwestia, 2023). Militaryzacja nie ominęła również szkolnictwa duchownego. Najwyższa Rada Cerkiewna Rosyjskiego Kościoła Prawosławnego w kwietniu 2024 r. podjęła decyzję o wprowadzeniu kursu podstawy szkolenia duchownych do służby w strefie działań bojowych na wyższych uczelniach religijnych (Motowiłowa, 2024).

Inwazja na Ukrainę pośrednio stworzyła nową, uprzywilejowaną warstwę wśród rosyjskich studentów. Decyzją Putina 10% finansowanych przez państwo miejsc na uczelniach zarezerwowane jest dla uczestników wojny oraz ich potomstwa. W 2023 r. przyjęto na tych zasadach 9,3 tys. osób, a rok później 14,9 tys. (Interfax, 2024). W 2024 r. dostało się w ten sposób ponad 2 tys. osób na 18 najlepszych uczelni. Jedna trzecia z nich nie musiała podchodzić do egzaminów, zaś 70% z tych, którzy pisali egzaminy uzyskała wynik poniżej progu wymaganego w rekrutacji powszechnej (Nikołajewa, Sawina, Użwak, 2024). Co więcej, MNiSW zamierza umożliwić dzieciom weteranów wojennych korzystanie z niezapełnionych miejsc, przeznaczonych dla innych grup uprzywilejowanych (m.in. sierot i osób niepełnosprawnych). Ponadto niektóre uczelnie z własnej inicjatywy zapewniają świadczenia socjalne dla studiujących żołnierzy i ich krewnych. Kreml przychylnie patrzy również na studentów wspierających wysiłek wojenny – np. Putin obiecał znieść przeszkody proceduralne, uniemożliwiające studentom uczelni medycznych zaliczenie wolontariatu w strefie przyfrontowej na poczet letnich praktyk (Kostarnowa, 2024).

Opisując militaryzację rosyjskiego szkolnictwa, należy wziąć pod uwagę również pozaszkolne organizacje młodzieżowe, pełniące pomocniczą rolę. Najważniejsze z nich to Ruch Pierwszych oraz Młoda Armia (Junarmia). Pierwsza z nich powstała w 2022 r. Obecnie zrzesza 6,5 mln członków (minimalny wiek to 6 lat) i posiada ponad 2 tys. oddziałów lokalnych oraz niemal 47 tys. podstawowych komórek

(działających np. przy szkołach). Przewodniczącym ruchu jest weteran inwazji na Ukrainę Artur Orłow, zaś szefem rady nadzorczej – sam Putin. Paramilitarna Junarmia działa od 2016 r. pod patronatem MO i liczy sobie ponad 1,6 mln członków (minimalny wiek to 8 lat). Od 2022 r. organizacja znajduje się na listach sankcyjnych Unii Europejskiej z uwagi na rolę, jaką odgrywa w rosyjskiej propagandzie wojennej. Coraz większą popularność zyskują ponadto letnie obozy młodzieżowe z militarnym programem (Aronow, 2024). Naturalnym zapleczem militaryzacji jest też kilkadziesiąt tysięcy działających w Rosji klubów wojskowo-patriotycznych czy państwowa fundacja pomocy weteranom Obrońcy Ojczyzny. Podmiot, prezesem którego jest wiceminister obrony Anna Cywilowa (spokrewniona z Putinem), w ciągu roku funkcjonowania zainicjował ponad 25 tys. akcji, w których wzięło udział ponad 0,5 mln dzieci (Sibir.Realii, 2024).

W lutym 2024 r. wicepremier Tatiana Golikowa zapowiedziała, że do końca roku „system wychowania patriotycznego” obejmie 72% młodych Rosjan (The Moscow Times, 2024a). Kreml szczerze finansuje działania na rzecz indoktrynacji młodzieży, zwiększając nakłady na edukację patriotyczną z 3,5 mld rubli w 2021 r. do ponad 66 mld w 2024 r. (Wiorstka, 2024a). Jednocześnie władze świadome są niskiego poziomu koordynacji działań, o czym świadczą doniesienia medialne. W kwietniu 2024 r. dziennik „Wiedomosti” (Iwanow, Muchamietszyna, 2024) informował, jakoby Kreml rozważał stworzenie resortu, który przejąłby zadania w zakresie polityki młodzieżowej i wychowania patriotycznego, realizowane obecnie m.in. przez resorty edukacji i obrony oraz Federalną Agencję ds. Młodzieży (Rosmolodioż). Ta sama gazeta w październiku donosiła z kolei, że Administracja Prezydenta pracuje nad projektem ustawy, która określi obszary odpowiedzialności w dziedzinie wychowania patriotycznego dla poszczególnych podmiotów na szczeblu regionalnym i federalnym (Muchamietszyna, 2024).

Militaryzacja w wymiarze symboliczno-propagandowym

Kreml, oprócz wojskowego wyszkolenia młodych Rosjan, dąży również do normalizacji i gloryfikacji inwazji na Ukrainę w ich oczach oraz pośredniego zaangażowania tychże w wysiłek wojenny. W efekcie aktywnie działa na rzecz militaryzacji przestrzeni symbolicznej na wszystkich szczeblach systemu edukacji.

Tzw. „wychowanie wojskowo-patriotyczne”, będące często jawną propagandą wojenną, zaczyna się od najmłodszych lat. W indoktrynację zaangażowane są państwowe przedszkola – w 2024 r. co ósma impreza była poświęcona wojsku, odbyło się też ponad tysiąc spotkań z żołnierzami (Talanowa, 2024). Z pogwałceniem kryterium wieku przedszkolaki trafiały również w szeregi Junarmii (Wiorstka, 2024b).

Najbardziej narażone na propagandę wojenną są szkoły podstawowe i średnie. Zarówno aktywność uczniów, jak i przestrzeń podlegają intensywnej militaryzacji, a skala tego zjawiska jest masowa. Uczniowie w ramach zajęć szkolnych m.in. piszą listy do żołnierzy na froncie (w 2023 r. tylko sam Ruch Pierwszych wymienił liczbę miliona listów) i uczestniczą w zbiórkach na ich rzecz, wykonują świece okopowe i siatki maskujące, biorą udział we *flash mobach* i przedstawieniach teatralnych o militarnej treści, a także w corocznym Ogólnorosyjskim Dyktandzie Wojskowo-Patriotycznym. Szkoły odsłaniają tablice i publikują wystawy oraz księgi pamiątkowe ku czci poległych na Ukrainie, zaś prymusi zasiadają przy tzw. „biurkach bohaterów” (na których widnieją wizerunki i biogramy poległych żołnierzy), instalowanych w szkołach przez partię władzy Jedna Rosja we współpracy z Rosyjskim Towarzystwem Wojskowo-Historycznym. Blisko stu rosyjskim szkołom nadano imiona bohaterów tzw. „Specjalnej Operacji Wojskowej” (7x7, 2024). Profile szkół w mediach społecznościowych regularnie kolportują materiały związane z inwazją (Nie norma, 2024). W ramach tzw. „lekcji

odwagi” (praktykowanych jeszcze w ZSRR) na spotkania z młodzieżą szkolną przychodzą licznie weterani inwazji na Ukrainę, którzy opowiadają o wojnie. Prelegenci nie raz okazywali się skazanymi kryminalistami (Czernyszow, 2024). Żołnierze odwiedzają też szkoły, promując edukację wojskową.

Na uniwersytetach studenci uczestniczą w obowiązkowych zbiórkach pieniędzy i sprzętu na potrzeby frontu lub uczelni na okupowanych terytoriach ukraińskich. W ponad stu placówkach wprowadzono obowiązkowy moduł „Uczenie się poprzez służbę”, będący w zasadzie przymusowym wolontariatem, również na rzecz wojska. MO aktywnie wzywa studentów do wstępowania do tzw. „kompanii naukowych” – wojskowych komórek przy organizacjach naukowo-badawczych. Wkrótce po rozpoczęciu inwazji ponad trzystu rosyjskich rektorów podpisało się pod dokumentem popierającym napaść zbrojną i politykę Putina (Rossijskij sojuz riektorow, 2022). Militaryzacja systemu edukacji sięga bardzo głęboko, momentami ocierając się o absurd. Projekt zacieśnienia współpracy między rosyjskimi a donbaskimi uczelniami nazwano „Desantem Naukowym” (Rossijskoje istoriczeskoje obszczestwo, 2024), a powstającą grę komputerową o inwazji na Ukrainę określano jako potencjalny „dodatkowy materiał edukacyjno-metodologiczny” dla uczniów i studentów (The Moscow Times, 2024b).

Choć wyżej wymienione działania w przestrzeni szkolnej i uniwersyteckiej ściśle wpisują się w linię polityczną Kremla, cechuje je niski poziom koordynacji. Realizuje je różnorodny szereg aktorów związanych z państwem – szefowie placówek edukacyjnych, miejscowi urzędnicy, funkcjonariusze organów bezpieczeństwa, wojskowi, przedstawiciele władz lokalnych i regionalnych, działacze partii politycznych, aktywiści „patriotyczni” etc. Podobne akcje nieczęsto wychodzą także od przeciążonych pracą nauczycieli (Krienig, 2022), nie można zatem określić ich jako działalność prawdziwie oddolną.

Militaryzacja w wymiarze kadrowym

Zaangażowanie uczestników wojny na Ukrainie do polityki młodzieżowej postulowali m.in. minister edukacji Siergiej Krawcow i szef Sztabu Generalnego Walerij Gierasimow (The Moscow Times, 2023). W odpowiedzi, w 2023 r. Rosmłodzież uruchomiła program „Twój Bohater”, włączający powracający z wojny personel wojskowy do wychowania patriotycznego. Wybrani wojskowi po krótkim kursie pedagogicznym i pobieżnych badaniach psychologicznych mogą dzięki niemu prowadzić zajęcia z młodzieżą. Pierwszy zastępca przewodniczącego Komitetu ds. Edukacji Dumy Państwowej, Jana Łantratowa, zaproponowała z kolei zatrudnienie weteranów na preferencyjnych warunkach w szkołach jako nauczycieli podstaw bezpieczeństwa i obrony ojczyzny (Saprygina, 2024). Angażowanie weteranów wojennych w nauczanie jest przejawem nie tylko wysiłków władz na rzecz militaryzacji szkolnictwa czy ich adaptacji do cywilnego życia, ale i poważnego kryzysu kadrowego w rosyjskim szkolnictwie (Boncz-Osmołowska, 2024).

Pojedyncze osoby związane z MO objęły ważne stanowiska na uczelniach – najbardziej znanym jest Igor Murog, regionalny deputowany Jednej Rosji i były generał major, który wprowadził koszarowy dryl na Riazańskim Uniwersytecie Państwowym, gdzie pełnił obowiązki rektora (Rusz, 2023).

Weterani zaczynają ponadto obejmować wysokie funkcje związane z polityką młodzieżową, np. w obwodzie lipieckim, gdzie uczestnika inwazji mianowano zastępcą gubernatora ds. wychowania patriotycznego, sportu etc. (Tołmaczew, 2024).

Militaryzacja w wymiarze represyjnym

Reżim putinowski, konsolidując władzę po rozpoczęciu inwazji na Ukrainę, znacznie zaostrzył

represje wewnętrzne. Objęły one także system edukacji, dotycząc tak uczniów i studentów, jak i nauczycieli oraz wykładowców. Szykany spadły przede wszystkim na osoby zaangażowane w działalność antywojenną bądź zaledwie krytykujące (publicznie lub prywatnie) inwazję.

Grupa OVD-Info (2024) poddała analizie sprawy nauczycieli szkolnych i akademickich z całej Rosji, których od 24 lutego 2022 r. do 1 września 2024 r. z powodów politycznych prześladowało kierownictwo placówek edukacyjnych (zwolnienie, nieprzedłużenie umowy lub zmuszenie do rezygnacji), organy bezpieczeństwa (przesłuchania, rewizje, sprawy administracyjne i karne) oraz prowojenni aktywiści (prześladowania w Internecie, pogroźki, wandalizm). Na 148 przypadków wywierania presji odnotowano 84 zwolnienia z pracy i 3 przypadki zawieszenia. Ponad jedna trzecia nacisków została zainicjowana przez donos, najczęściej ze strony uczniów bądź ich rodziców. Ponad 60% donosów opierało się na wypowiedziach podczas rozmów z uczniami lub kolegami z pracy, a ponad połowa z nich nie była poparta nagraniem. Mimo to we wszystkich takich przypadkach następowało zwolnienie lub ściganie. Łącznie wszczęto 106 spraw administracyjnych i 23 sprawy karne.

Prześladowania w mniejszym stopniu dotknęły uczniów i studentów. Odnotowano relegacje studentów z uczelni w całej Rosji w związku z ich antywojenną postawą. Ich liczby nie da się oszacować. Szczególnie bulwersujące były przypadki szykan wobec uczniów. Najgłośniejszym z nich była sprawa Maszy Moskalowej. Szóstoklasistka z obwodu tulskiego w 2022 r. wykonała podczas lekcji antywojenny rysunek, co posłużyło za pretekst do skazania samotnie wychowującego ją ojca na dwa lata więzienia za dyskredytację Sił Zbrojnych FR. Moskalowa czasowo trafiła do ośrodka dla nieletnich.

Represje wewnątrz systemu szkolnictwa mają również wymiar prewencyjny. Do takich działań zaliczyć można „profilaktyczne” rozmowy przeprowadzane w całym kraju z młodzieżą

szkolną przez funkcjonariuszy Głównego Zarządu ds. Zwalczania Ekstremizmu Ministerstwa Spraw Wewnętrznych czy propozycję Rady Państwowej (parlamentu republikańskiego) Tatarstanu, aby wprowadzić obowiązkowe badanie uczniów i studentów pod kątem skłonności do zaangażowania w działalność ekstremistyczną i terrorystyczną. Komitet Dumy Państwowej ds. Ochrony Rodziny zaapelował z kolei do rządu o walkę z „destruktywną literaturą dziecięcą”, która rzekomo kształtuje u czytelników negatywne postawy, takie jak odmowa służby wojskowej (Siewier.Realii, 2024).

Podsumowanie

Militaryzacja systemu edukacji jest jednym z filarów nowej polityki młodzieżowej wdrażanej przez Kreml od rozpoczęcia inwazji na Ukrainę. Intensywna, wielopłaszczyznowa indoktrynacja w duchu wojennego patriotyzmu poparta represjami służy władzom rosyjskim do kształtowania młodzieży szkolnej i uniwersyteckiej, a nawet dzieci w wieku przedszkolnym. W ramach tego systemu młodzi Rosjanie nie tylko są poddawani prowojennej propagandzie, ale także uczeni umiejętności przydatnych dla potencjału wojskowego państwa, oraz wykorzystywani w wysiłku wojennym na froncie ukraińskim. Oprócz placówek edukacyjnych zadanie militaryzacji szkolnictwa realizują m.in. resorty edukacji, nauki i szkolnictwa wyższego oraz obrony, organizacje młodzieżowe, partie polityczne, agencje federalne, państwowe fundacje, organy siłowe, Cerkiew, towarzystwa historyczne, organizacje wojskowo-patriotyczne, prowojenni działacze etc. Niski stopień koordynacji ich aktywności sprawia jednak, iż Kreml może w najbliższej przyszłości podjąć działania na rzecz strukturyzacji i centralizacji systemu wychowania wojskowo-patriotycznego.

Militaryzacja szkolnictwa naraziła już wielu młodych Rosjan na utratę zdrowia i życia. W kwietniu 2023 r. Duma Państwowa zatwierdziła nowelizację przepisów umożliwiającą 18-letnim

absolwentom szkół podpisywanie umów z MO. Od tego czasu w wojnie zginęło co najmniej 40 Rosjan urodzonych w latach 2005–2006, a od momentu rozpoczęcia inwazji Rosja straciła na Ukrainie co najmniej 1426 żołnierzy w wieku poniżej 20 lat (Iwszyna, 2024).

Pytanie o społeczne, psychologiczne i zdrowotne skutki takich działań, zarówno wśród uczniów, jak i nauczycieli, pozostaje otwarte. Można spodziewać się jednak, że militaryzacja wywrze destruktywny wpływ nie tylko na umysły uczestników systemu edukacji, ale i na relacje międzyludzkie stanowiące o jego sile.

Bibliografia

Artykuły w czasopismach

Bartosiewicz, M. (2023). Rewolucyjna niemożność. Młodzież rosyjska w świetle inwazji na Ukrainę. *Youth in Central and Eastern Europe*, 10(15), 4–11.

Akty prawne

Przeźdient Rossijskiej Fiedieracyi. (2022). *Fiedieralnyj zakon ot 24.09.2022 № 371-FZ O wniesieniu zmian w Fiedieralnyj zakon "Ob obrazowaniu w Rossijskiej Fiedieracyi" i statuju Fiedieralnogo zakona "Ob obiazatelnich triebowanijach w Rossijskiej Fiedieracyi"*.

Teksty internetowe

7x7. (2024). *Wojna zmieniła szkołę. Czem zakończyła uczebnij god – w cyfrach ot "7ch7"*. Pobrano 16.11.2024 z: <https://semnasem.org/articles/2024/06/06/vojna-izmenila-shkolu>

Aranow, N. (2023). *Łagiermaja atmosfera. Kak gosudarstwo propagandirujet wojnu w dietskich letnich łagieriach*. The Insider. Pobrano 16.11.2024 z: <https://theins.ru/obshestvo/274175>

Boncz-Osmołowska, K. (2024). *W 2023 godu iz rossijskich szkół uwolilis' 193 tysiacy uczytielej. Eto maksimum za 7 let. Ważnyje istorii*. Pobrano 16.11.2024 z: https://storage.googleapis.com/istories/news/2024/02/12/v-2023-godu-iz-rossiiskikh-shkol-uvolilis-193-tisyachi-uchitelei-eto-maksimum-za-7-let/index.html?utm_source=telegram&utm_medium=mainpage

Domańska, M. (2023). *Neototalitarny projekt Putina: sytuacja polityczna w Rosji*. OSW. Pobrano 16.11.2024 z: <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/komentarze-osw/2023-02-17/neototalitarny-projekt-putina-sytuacja-polityczna-w-rosji>

Gordiejew, W. (2023). *Szkolnuju programmu po literaturie rasszyrili so-wietskimi pisatelami*. RBK. Pobrano 16.11.2024 z: <https://www.rbc.ru/society/26/04/2023/64496eb89a7947a88abd9d1>

Institut strategii razwitiya obrazowanija. (2022). *Fiedieralnaja raboczaia programa sriedniego obszczego obrazowanija osnovy bezopasnosti žywniediejatielnosti*. Pobrano 16.11.2024 z: https://edsoo.ru/wp-content/uploads/2023/08/36_frp_obzh_v1_10-11-klassy.pdf

Interfax. (2023). *Minoborony anonsirowało otkrytije wojennykh uczebnykh centrow wo wsiech riegionach*. Pobrano 16.11.2024 z: <https://www.interfax.ru/russia/931500>

Interfax. (2024). *Czисло priinatykh w wuzy po kwotie uczestnikow SWO i členow ich siemiej za god poczti udwoilos'*. Pobrano 16.11.2024 z: <https://www.interfax.ru/russia/977592>

Iwanow, M., Muchamietszyna, E. (2024). *W Rossii możet pojavit'sia ministierstwo po molodieżnoj politike i wospitaniju*. Wiedomosti. Pobrano 16.11.2024 z: <https://www.vedomosti.ru/politics/articles/2024/04/09/1030619-v-rossii-mozhet-poyavitsya-otvetstvennoe-za-molodezhnyu-politiku-ministerstvo>

Iwszyna, O. (2024). *"Wojna — dzieło młodych". Czo izwiestno o potieriach Rossii w Ukrainie za 85 dniej wojny*. BBC News Russkaja służba. Pobrano 16.11.2024 z: <https://www.bbc.com/russian/articles/c728lrjelloz?ysclid=mohtx9n93n494341048>

Izwiestia. (2023). *W Rossii zaplanirowali obuczenie 40 tys. studentow w 2025 godu w sferie BAS. Czисло priinatykh w wuzy po kwotie uczestnikow SWO i členow ich siemiej za god poczti udwoilos'*. Pobrano 16.11.2024 z: <https://iz.ru/1547935/2023-07-22/v-rossii-zaplanirovali-obuchenie-40-tys-studentov-v-2025-godu-v-sfere-bas>

Kostarnowa, N. (2024). *Bojewoj opyt zacztut kak praktiku*. Kommersant. Pobrano 10.12.2024 z: <https://www.kommersant.ru/doc/6579528>

Krienig, A. (2022). *Donosy, posylki na front i "razgowory o ważnom": kak wojna izmieniła rossijskiju szkołu w 2022 godu*. Nastojaszczje Wriemia. Pobrano 16.11.2024 z: <https://www.currenttime.tv/a/kak-voyna-izmenila-rossiyskuyu-shkolu-v-2022-godu/32197611.html>

Motowiłowa, A. (2024). *Gorodspiecopieracyja na Ukrainie "Bog – nasz gienieral". Kak wojennykh swiaszczennikow RPC gotowiat k służeniju*. MSK1. Pobrano 16.11.2024 z: <https://msk1.ru/text/gorod/2024/04/19/73480310/>

Muchamietszyna, E. (2024). *Własti robotajut nad projektom zakona o patriotičeskom wospitanii*. Wiedomosti. Pobrano 10.12.2024 z: <https://www.vedomosti.ru/politics/articles/2024/10/10/1067730-vlasti-robotajut-nad-proektom-zakona-o-patrioticheskom-wospitanii>

Nesterowa, E. (2022). *"Pieried nami zadacza – sdielat' tak, budto Ukrainy prosto niet". Iz uczebnikow izdatielstwa "Proswieszczenije"*. Mediazona. Pobrano 16.11.2024 z: <https://zona.media/article/2022/04/23/enlightenment>

Nie norma. (2024). *Issledowanije wojennoj propagandy w szkołach Czuszazyi*. Pobrano 16.11.2024 z: <https://nenorma.pro/publications/73/>

Nikołajewa, R., Sawina, S., Użwak, P. (2024). *W 2024 godu w wiedzuczije rossijskije wuzy po kwotam postupiło na 75% bolsze uczestnikow wojny w Ukrainie i ich dietiej, czem god nazad. Ważnyje istorii*. Pobrano 16.11.2024 z: <https://istories.media/news/2024/08/02/postuplenie-svo/>

OVD-Info. (2024). *"Libo gosudarstwennoje mnienije, libo nikakogo": kak priesledujut priepodawatielej, kotorym wmiemili antiwojennuju poziciju*. Pobrano 16.11.2024 z: <https://reports.ovd.info/teachers#1>

Re:Russia. (2023). *Szkolnyj diktat: poddierżywajut li rossijanie idieologizaciju izuczenija istorii w szkołach?* Pobrano 16.11.2024 z: <https://re-russia.net/review/373/>

- Rossijskij sojuz rektorow. (2022). *Obraszczienije Rossijskogo Sojuza rektorow*. Pobrano 16.11.2024 z: <https://rsr-online.ru/news/2022/3/4/obraszenie--rossijskogo-soyuza-rektorov/>
- Rossijskoje istoriczeskoje obszczestwo (2024). *Na Gławnuju sobytijaministerstwo nauki i wysszego obrazowanija Rossijskoj Fiedieracyi zapustilo projekt "Naucznyj diesant"*. Pobrano 16.11.2024 z: <https://historyrussia.org/sobytiya/ministerstvo-nauki-i-vysshego-obrazovaniya-rossijskoj-federatsii-zapustilo-proekt-nauchnyj-desant.html>
- Rusz, D. (2023). *"Мы как исправительная колония" В рязанском вузе ректором назначили военного — и вот что тепер там происходит*. Groza. Pobrano 16.11.2024 z: <https://www.groza.media/posts/my-kak-ispravitelnaya-koloniya>
- Saprygina, J. (2024). *Ucziteliam "Osnov biezopasnosti" – wietieranam SWO priedložyli doplacziwat'*. Parłamentskaja gazieta. Pobrano 10.12.2024 z: <https://www.pnp.ru/social/uchitelyam-osnov-bezopasnosti-veteranam-svo-predložhili-doplachivat-2.html>
- Sibir.Realii. (2024). *Boleje 3500 uczastnikow wojny s Ukrainoj zಾನialis' "wospitanijem" szkolnikow*. Pobrano 16.11.2024 z: <https://www.severreal.org/a/bole-3500-uchastnikov-voiny-zanyalis-vospitanijem/32981668.html>
- Siewier.Realii. (2024). *Izdatielstwa protiv priznanija "diestruktivnymi" 60% knig dla dietiej*. Pobrano 10.12.2024 z: <https://www.severreal.org/a/izdatelstva-protiv-priznaniya-destruktivnymi-60-knig-dlya-detey/33207717.html>
- Stogowa, J. (2023). *W Moskwie pokazali nowyje uczebniki po istorii s opieracyjej na Ukrainie*. RBK. Pobrano 16.11.2024 z: https://www.rbc.ru/politic/s/07/08/2023/64d1016a9a794763ffc7ab63?from=from_main_4?utm_source=telegram&utm_medium=messenger
- Talanowa, D. (2024). *Kolybiel wojny*. Nowaja gazieta Jewropa. Pobrano 16.11.2024 z: <https://novayagazeta.eu/articles/2024/10/15/kolybel-voiny>
- The Moscow Times. (2023). *Uczastnikow wojny s Ukrainoj otprawiat w szkoły priepodawat' OBŻ*. Pobrano 16.11.2024 z: <https://www.moscowtimes.ru/2023/01/19/uchastnikov-voini-sukrainoi-otpravjat-vshkoli-prepodavat-obzh-a31378>
- The Moscow Times. (2024a). *Prawitelstwo poobieszczalo priewratit' w "patriotow" tri czetwerti rossijskich dietiej*. Pobrano 16.11.2024 z: <https://www.moscowtimes.ru/2024/02/18/prawitelstvo-poobeschalo-prevatit-vpatriotov-tri-chetverti-rossijskih-detei-a121996>
- The Moscow Times. (2024b). *Minoborony Rossii primiet uczastije w sozdanii kompjutiernoj igry pro wtorzenije w Ukrainu*. Pobrano 16.11.2024 z: <https://www.moscowtimes.ru/2024/10/06/minoboroni-rossii-primet-uchastie-vsозdani-koμπyrytepnoi-igpi-pro-wtorzhenie-vukrainu-a144100>
- Tołmaczew, S. (2024). *Iz okopa w wice-gubiernatory*. Kommiersant. Pobrano 10.12.2024 z: <https://www.kommersant.ru/doc/7312885>
- Wiorstka. (2024a). *Raschody rossijskogo biudżeta na patrioticzeskoje wospitanije w 2025 godu w połtora raza wysze płanowych i, po srawnieniju s dowojennym pieriodom, wyrastut w 20 raz*. Pobrano 16.11.2024 z: <https://verstka.media/budzhet-2025-administracia-prezidenta>
- Wiorstka (2024b). *W Rostowskoj oblasti wojennyje podarili doszkolnikam makiet "oswobożdienija Bachmuta"*. Pobrano 16.11.2024 z: <https://verstka.media/v-rostovskoj-oblasti-doshkolnikov-prinyali-vyunarmiyu-i-podarili-im-maket-oswobozhdeniya-bahmuta>